

Občanské fórum jako katalysátor vývoje stranického systému ČR

PAVEL PŠEJA*

Abstract: Civic Forum as an Agency in the Development of the Czech Party System

This article presents a detailed analysis of the Civic Forum as the most important vehicle of changes in the first stage of the development of the Czech party system. It aims at two interrelated goals: first, to describe and adequately elaborate processes within the Civic Forum, which should serve to explain internal divisions in this movement and the emergence of various streams within the Civic Forum as their immediate consequence. Second, it intends to outline ideological positions within the Civic Forum, thus identifying a logic of the future developments in the Czech party system and distribution of its subjects on the left-right scale. Moreover, the article traces back through the history of the Civic Forum in influences of ideas of the non-political politics and their permanent clashes with attempts to establish Civic Forum as a hierarchical political party. The article concludes that the Civic Forum significantly contributed both to the establishment of the Czech party system just in the shape it acquired within its further development, and to the emergence of the major Czech parties of the right.

Keywords: Civic Forum, Czech party system, transition, political ideologies, political right.

Občanské fórum bezesporu představuje mimořádně pozoruhodný fenomén vývoje českého stranického systému. Jeho samotná existence i procesy, které se uvnitř něj odehrávaly, nastolují celou řadu otázek zejména ohledně míry jeho vlivu na utváření českého stranického systému jako celku i jednotlivých stran jako jeho součástí. Kupodivu zdaleka ne všechny tyto otázky byly politologickým výzkumem zodpovězeny. Následující text je skromným pokusem blíže představit některé významné procesy, jež probíhaly uvnitř Občanského fóra, a na základě jejich analýzy naznačit ojedinělou roli OF jako katalyzátoru dalšího vývoje celé české stranické scény, který zásadně ovlivnil nejen povahu stranického systému České republiky, ale i tempo a podobu utváření jeho pravolevé dimense.

* Autor působí na Katedře mezinárodních vztahů a evropských studií, Fakulta sociálních studií Masarykovy university v Brně, Údolní 53, 602 00 Brno, email palo@fss.muni.cz.

1. Určující okolnosti vzniku

Již od samotného počátku existence Občanského fóra bylo zřejmé, že půjde o organizaci s velmi širokým názorovým zázemím. Projevilo se to jak v personálním složení lidí, kteří se na jeho činnosti podíleli, tak i ve způsobu jeho práce. Například pod jeho prvním dokumentem, který nesl název „Provolání Občanského fóra o jeho ustavení a jeho požadavcích“ (Informační servis č. 1 1989) a který vlastně znamenal faktický vznik OF¹, byly podepsány osoby tak rozdílné, jako jsou třeba Rudolf Battěk a Jan Ruml. Pokud jde o vnitřní strukturu a metody práce Občanského fóra, zde samozřejmě rozhodoval fakt, že OF se konstitovalo jakožto „spontánně vzniklé hnutí občanů“ (Vnitřní organizace Občanského fóra 1989: odst. 1). Příčin, proč se OF stalo hnutím, bylo několik:

1. jako subjekt, který ve výjimečných podmínkách vznikal prakticky simultánně zdola i shora, nemělo čas (a dle tehdejších právních norem vlastně ani legální možnost)² vytvářet klasickou politickou stranu;
2. samotný pojem „politická strana“ byl mezi občany zprofanovaný;
3. snaha představitelů OF prosazovat koncepci „nepolitické politiky“.

Výsledkem toho všeho bylo, že Občanské fórum přijalo horizontální organizační strukturu, kde jednotlivá místní fóra vznikala na základě iniciativy občanů a sama se hlásila k pražskému Koordinačnímu centru OF, které bylo „pouze informačním a koordinačním centrem“, nikoli však „v žádném smyslu ... centrem řídicím“. (Vnitřní organizace Občanského fóra 1989: odst. 3b)

Jako samostatný, na oficiální politickou činnost orientovaný subjekt OF vzniká bezprostředně v reakci na události ze 17. listopadu 1989 a od samého začátku funguje jednak jako hlavní politická síla procesu přechodu od komunistického režimu do demokratických poměrů, jednak – třebaže tato jeho funkce nebyla zprvu jasně identifikovatelná a již vůbec vědomě akceptovatelná – jako iniciátor vývoje ve sféře politického stranictví. K ustavení OF dochází 19. listopadu 1989; o den později je jeho vznik oznámen dokumentem s názvem Provolání Občanského fóra o jeho ustavení a jeho požadavcích. V následujících dnech a týdnech se Občanské fórum zcela soustřeďuje na změnu společenského uspořádání a s ní související transformaci exekutivních a legislativních orgánů. Prvním vrcholem tohoto procesu je ustavení tzv. vlády národního porozumění 10. prosince 1989, po kterém 29. prosince následuje volba Václava Havla československým prezidentem. Tato fáze aktivit Občanského fóra fakticky končí počátkem února 1990, kdy je dokončena tzv. rekonstrukce Federálního shromáždění a České národní rady (tj. nahrazení řady jejich členů novými poslanci z řad OF a dalších subjektů, převážně vznikajících po 17. listopadu 1989).

Zatímco v prvních přibližně třech měsících své existence Občanské fórum orientovalo vlastní aktivity navenek, tj. vůči společenskému a politickému spektru jako celku, po této době již začíná žít výrazněji diversifikovaným vnitřním životem. Určitý přelom v tomto smyslu znamenal spor, který se objevil na jaře 1990 a ve kterém šlo o otázku, zda se OF má profilovat jako neideologicky orientované politické hnutí, nebo zda má směřovat k podobě standardní politické strany. Třebaže v této době jasně převážily hlasy prosazující první z těchto variant, uvedený spor se velmi rychle etabloval jako symptomatický výraz klíčového střetu uvnitř Občanského fóra, který nakonec vyústil v jeho rozštěpení.

Struktura OF byla poprvé formálně podchycena v dokumentu nazvaném *Vnitřní organizace Občanského fóra*, který vznikl 28. listopadu 1989. V jeho textu se OF představuje jako subjekt

s horizontální organizační strukturou, jehož základními jednotkami jsou místní fóra vznikající na základě občanské iniciativy. Na tento dokument navázaly první stanovы OF, které byly přijaty sněmem Koordinačního centra 6. ledna 1990 a které detailněji rozvíjely principy obsažené v dokumentu *Vnitřní organizace Občanského fóra*. Kromě charakteristiky programových cílů OF stanovы např. potvrzovaly neformální charakter členství a velmi důrazně akcentovaly horizontální strukturu Občanského fóra, jež byla natolik volná, že z formálního hlediska téměř nepřipouštěla interpretaci OF jako jednotného celku. Hledisko, že OF má být neformálním politickým hnutím, sice nebylo přijímáno zcela jednomyslně,³ avšak názor, že politické cíle lze s úspěchem prosazovat pouze prostřednictvím standardní politické strany s pevnou vnitřní organizací, zůstal v menšině.⁴ Spor skončil vítězstvím stoupenců formy hnutí, což 17. března 1990 potvrdilo i přijetí nových stanov. Podle nich bylo „Občanské fórum ... hnutím všech občanů ... kteří nejsou a nechtějí být členy žádné politické strany ... i členů ... politických stran a hnutí, které k volbám přistupují v rámci Občanského fóra.“⁵ Jedním z důsledků inkorporování institutu volného, popř. kolektivního členství do stanov OF a jeho širokého („občanského“) názorového zaměření byl i fakt, že posléze, v parlamentních volbách 1990, pod hlavičkou Občanského fóra kandidovalo celkem čtrnáct dalších politických subjektů velmi různorodého zaměření.

Velmi významným momentem ve vývoji OF bylo nepochybně také zasedání Sněmu Koordinačního centra OF 31. března 1990. Na tomto jednání byli totiž vůbec poprvé přítomni zástupci okresních fór, takže fakticky teprve od tohoto okamžiku lze OF chápat jako organizaci se zřetelně oboustranným tokem informací, což byl aspekt, s jehož nedostatkem se Občanské fórum do té doby (ale i později) potýkalo. Kromě toho je toto zasedání důležité díky vystoupení dvou klíčových představitelů OF – Jana Urbana, který zde přednesl zprávu o vztahu OF k ostatním stranám a hnutím, čímž jasně formuloval představu OF o jeho pozici v rámci rodícího se stranického spektra, a především Petra Kučery, který charakterizoval postavení různých skupin působících uvnitř OF. Klíčovou roli mezi nimi Kučera přiřkl Československé demokratické iniciativě, již označil za výrazný liberální proud a nejdůležitější ze skupin uvnitř OF. Na stejném jednání bylo také rozhodnuto o přijetí volebního programu OF pro červnové parlamentní volby, který byl uveřejněn pod názvem *Přijmout odpovědnost za vlastní budoucnost*.

Přestože se na počátku dubna zdálo, že se Občanské fórum nachází v určité krizi, jak to podle mínění některých jeho členů naznačovaly vnitřní rozepře, občas komplikované vztahy s jinými subjekty (zejména s Československou stranou lidovou /ČSL/) a v neposlední řadě také pokles volebních preferencí (výzkum ze 4. dubna udával podporu ve výši 21 % voličů, což oproti prvnímu výzkumu ze začátku března znamenalo čtyřprocentní ztrátu), v květnu 1990 již situace v OF působila velmi stabilizovaným dojmem. K uklidnění vnitřních poměrů nepochybně přispěl také strmý nárůst volebních preferencí: jestliže ke 3. květnu deklarovalo OF svou podporu 31 % voličů, což samo o sobě znamenalo desetiprocentní posílení oproti stavu přesně před měsícem, 31. května preference OF vystoupaly až na 49 %, tedy údaj, který takřka přesně předznamenával volební výsledek.

Úspěšné vyvrcholení prvního půlroku existence Občanského fóra tak nemohla poškodit ani další aféra, kterou v předvečer voleb vyvolal Jan Ruml obviněním předsedy ČSL Josefa Bartončíka ze spolupráce s StB. Úhrnem lze tedy říci, že v první polovině roku 1990 se Občanské fórum začíná postupně věnovat otázkám týkajícím se vlastního vývoje, struktury, konkrétních programových cílů a dalších problémů.

2. Hnutí nebo strana?

Parlamentní volby 1990⁶ pro OF a jeho vývoj znamenaly zásadní předěl. Jestliže až do voleb bylo pro OF typické směřování „od něčeho“, tj. od komunistického režimu a jeho dirigistické vize společnosti, po nich muselo působit směrem „k něčemu“, tj. k budování společnosti standardní a demokratické, se všemi jejími typickými institucemi. Jeho téměř monopolní postavení v České národní radě pak znamenalo, že hlavní zodpovědnost za tento úkol připadá právě jemu. Aby jí však mohlo dostát, muselo si nejdříve ujasnit vlastní představy a fungování.

K Občanskému fóru se – povšechně vzato – hlásily tři skupiny lidí:

1. k první, která bývá označována jako „intelektuálové ze Špalíčku“ a která důsledně hájila existenci Fóra jakožto centristického hnutí, patřila většina nejužšího vedení OF (např. Rychetský, Pithart, Martin Palouš);
2. druhou, tvořenou hlavně pragmatickými ekonomy mj. z Prognostického ústavu Akademie věd a pravicově laděnými poslanci ČNR i FS, zastupoval zejména Václav Klaus a politici z Občanské demokratické aliance (ODA), ale například i Miroslav Macek;
3. a třetí, která postupně stále více nabývala na síle, se skládala z lidí z regionálních fór, kteří ve velké většině podporovali myšlenku strany s pevnou organizační strukturou a jasně pravicovým programem.

Za těchto okolností se v Občanském fóru znovu a tentokrát výrazně prudčeji rozhořel spor, který se v něm objevoval již na jaře. Šlo tedy o to, zda má OF (1.) ustavit vertikální strukturu a koncipovat orgány s rozhodovací pravomocí na všech úrovních, a (2.) místo hledání „třetí cesty“ prosazovat radikální ekonomickou, na pragmatických zásadách realizovanou reformu a s ní i v jiných rovinách korespondující program.

V období po parlamentních volbách v červnu 1990 proces neustálého vývoje a debat ohledně stranické struktury dále akceleroval, navíc s mnohem větší intenzitou než předtím. Prvním krokem k řešení této otázky bylo jmenování komise, která měla předložit návrh nové organizační struktury Občanského fóra. Jejím prvním výstupem byl materiál, který 30. června 1990 předložil Ivan Fišera; tento materiál stále vycházel z představy neideologického hnutí a jeho zřejmě nejzajímavějším znakem byl podrobně, až roztržštěně stratifikovaný návrh jednotlivých prvků struktury (rozlišovalo se zde např. mezi „aktivními členy Klubu [tj. místního klubu OF]“, kteří měli být obdobou „členstva jiných stran“, a sympatizanty). Po dalším projednávání na sněmu 21. července byl výsledný návrh pod názvem Organizace a struktura Občanského fóra předložen Sněmu OF, který se konal 18. srpna 1990 a který návrh přijal jako základ pro změnu stanov plánovanou na následující Sněm. Přijatý dokument měl nicméně kompromisní charakter a skutečně zásadní změny nepřinášel.⁷ Nové stanovy pak byly Sněmem OF přijaty 15. září 1990. V nich byly obsaženy všechny hlavní změny navržené v dokumentu Organizace a struktura Občanského fóra; vzhledem k dalšímu vývoji OF však možná nejzajímavější skutečností byl fakt neexistence funkce předsedy, byť nové stanovy existenci takové osoby v podstatě připouštěly (hlavními reprezentanty OF tak byli čtyři „Představitelé“). Formální zakotvení předsednické funkce tak muselo být v souvislosti s volbou předsedy realizováno novelizací stanov na dalším sněmu.

Z hlediska formování pravice však byla mnohem zajímavější skutečnost, že sněm výraznou část svého jednání věnoval otázce klesající popularity OF, což bylo zapříčiněno názorovou nekonzistentností jeho vedení a obavami veřejnosti z hospodářské moci členů Komunistické

strany Československa. Atmosféru jednání vyjádřil ve svém úvodním vystoupení Ivan Fišera (později jeden z předních členů České strany sociálně demokratické /ČSSD/, představitel jejího centristického proudu a zastánce umírněné opoziční politiky), který konstatoval, že „pokles naší popularity... připomíná... situaci v březnu a dubnu před volbami. Dnes po volbách si mnozí občané kladou otázku, kdo vlastně volby vyhrál...“ (*Respekt* 1990, č. 24: 2) Obavy tohoto druhu, které dále vyjadřovali zástupci regionů, přispívaly k jejich radikalizaci a stavěly je do opozice k opatrné a legalistické politice vedení OF. V průběhu léta 1990 se Občanské fórum tedy zcela zjevně názorově diferencovalo a existence různých názorových skupin již byla nezpochybnitelná. Ve snaze tuto situaci řešit Fórum přijalo dvě zásadní iniciativy: za prvé 19. září 1990 jeho politická rada rozhodla o založení Politického klubu OF, jehož úkolem bylo předcházet střetům ve výrocích zástupců jednotlivých proudů, za druhé Rada OF, která se sešla o den později, rozhodla svolat na 13. října 1990 sněm, jehož úkolem bude zvolit předsedu a dále reformovat strukturu Fóra.

Jedním ze zlomových okamžiků ve vývoji OF a především v konstituování pravé části stranicko-politického spektra bylo založení Meziparlamentního klubu demokratické pravice (MKDP), který byl z iniciativy především Daniela Kroupy (jeden ze zakládajících členů ODA)⁸ zformován v září 1990.⁹ Tento klub byl původně tvořen 66-ti poslanci FS a ČNR; postupně se v něm sešlo dohromady 208 poslanců z obou těchto zákonodárných orgánů).¹⁰ Meziparlamentní klub demokratické pravice byl první názorovou platformou, která se v rámci OF oficiálně ustavila; byli to také jeho členové, kdo se nejvíce domáhal toho, aby OF získalo pevnou organizaci, jasný program a aby nabylo charakteru standardní politické strany. Variantně ovšem také připouštěl možnost, že se OF rozdělí na dva či více subjektů a strana odpovídající vizi MKDP vznikne teprve tímto způsobem.

Přestože vznik Meziparlamentního klubu lze chápat jako bod, kterým začíná kontinuální utváření pravice v České republice, byl oním okamžikem, jenž nám umožňuje Občanské fórum nadále hodnotit jako subjekt již výrazně pravicový, teprve sněm OF, konaný 13. října 1990 v Praze-Hostivaři. Jeho hlavním bodem byla volba předsedy: z osmi navržených kandidátů svou kandidaturu přijali tři – Pavel Rychetský, Martin Palouš (tedy zástupci „Špalíčku“) a Václav Klaus. Rychetský se své kandidatury již před volebním aktem vzdal, takže jediným soupeřem M. Palouše, jehož za předsedu navrhovala Rada OF, zůstal V. Klaus.¹¹ Oproti očekávání vedení Občanského fóra byla volba jednoznačná: ze 167 platných hlasů jich Václav Klaus získal 115, Martin Palouš obdržel pouze 52 hlasy. Volba Václava Klause předsedou Občanského fóra zastínila i fakt, že složení dvanáctičlenného kolegia, jednoho z hlavních orgánů OF (vedle Rady), mnohem více vyhovovalo skupině centristické.¹²

Václav Klaus začal na proměně Občanského fóra pracovat prakticky ihned po svém zvolení. Již 16. října na zasedání Rady OF předložil svou vizi organizačního uspořádání Fóra; o dva týdny později, konkrétně 30. října 1990, pak Rada OF na jeho popud a v návaznosti na závěry jednání sněmu pražského Fóra, které se konalo 27.–28. října, přijala usnesení, podle něhož Levá alternativa a Obroda nejsou nadále považovány za součást Občanského fóra. Tímto krokem v OF začal proces postupného ideového „pročišťování“ hnutí a vytváření ideově konzistentního politického subjektu.

Tento vývoj však byl zpočátku relativně pomalý a nebylo jasné, jaký subjekt nebo subjekty vlastně budou jeho výsledkem. Při důkladnějším pohledu se ale ukazovalo, že procesy, které se v rámci OF odehrávají, jsou jednoznačně příznivé příznivcům jeho pravicové profilyce.

Meziparlamentní klub demokratické pravice, který byl v rámci Občanského fóra hlasatelem pravicových idejí, měl v regionech největší podporu; oproti tomu dosavadní vedení OF a řada centristicky orientovaných osobností, jež v něm působily, se ocitaly ve stále větší defenzivě a jejich postup měl povahu – mohu-li užít takové charakteristiky – „ústupového boje“. ¹³ Přesto se nelze domnívat, že by dělící linie mezi oběma křídly OF byla zcela zřejmá: na podzim 1990 již s ideou, kterou prosazoval zejména předseda Meziparlamentního klubu D. Kroupa, že OF se rozdělí na více stran, souhlasili např. i J. Dienstbier a P. Rychetský; oproti tomu Václav Klaus tvrdil, že v OF existuje pouze jeden trend a de facto tak hájil jeho existenci jako jednotného subjektu. ¹⁴ Podle jeho interpretace představovali ti, kdo jím prosazované ideje a cíle kritizovali jako nebezpečí pravicové nedemokratické politiky (např. Petr Uhl), pouze individuální osoby a malé skupiny. Jeho konkrétní kroky, které šly k posílení rodící se vertikální struktury Občanského fóra a definitivnímu zavedení institutu řádného členství, však řadu představitelů OF nadále spíše odpuzovaly.

3. Poslední etapa

Komunální volby v listopadu 1990 pro vývoj v Občanském fóru žádný zlom neznamenaly, třebaže relativně menší úspěšnost OF ¹⁵ zdánlivě podporovala ty hlasy, které volaly po jeho jasnější profilaci. ¹⁶ Důležitým mezníkem však bylo pracovní setkání manažerů a politických představitelů OF, které se ve dnech 8.–9. prosince 1990 konalo v Olomouci a jehož cílem mimo jiné byly otázky programu a struktury Občanského fóra. Již předtím, 1. prosince, se ve Zlíně sešli zástupci okresních fór Moravy a Slezska; výsledkem jejich schůzky bylo usnesení o „přeměně OF v pravicově orientovanou občanskou stranu“. ¹⁷ Václav Klaus v Olomouci vystoupil s projevem, v němž konstatoval, že „snaha udržet OF v dosavadní podobě ... je nejen nereálná, ale také nebezpečná ...“ (Inforum 1990: č. 52), že existuje potřeba strany „s programem, jehož sjednocujícím prvkem musí být ekonomická reforma nasměrovaná k vytvoření tržní ekonomiky“ a že „jasnou nezbytností“ je „individuální členství“. (Inforum 1990: č. 52) Důrazně se vyslovil proti jakékoli třetí cestě a „socializujícím tendencím“ a odmítl možnost funkční středové politiky. Jeho vystoupení vyvolalo bouřlivý, nicméně ve zřejmé většině kladný ohlas. Přesto ve zřejmě nejdůležitější části samotného jednání – tj. v přípravě návrhu budoucí struktury OF – nedošlo k dohodě a pověřený výbor byl nucen připravit dva variantní návrhy, kde jeden odpovídal představám většinového proudu pravicového (individuální členství, pevná vertikální struktura), druhý pak byl kompromisem s názory jeho oponentů (možnost členství volného, resp. skupinového, uchování horizontálního rozměru ve způsobu organizace). Bylo nicméně jisté, že sněm OF, který byl plánován na leden 1991, tuto otázku již bude muset s definitivní platností rozhodnout.

Výsledky jednání akcelerovaly rozštěpné tendence uvnitř Občanského fóra. Jeho centristická část 13. prosince 1990 reagovala založením *Liberálního klubu OF* ¹⁸, který měl být protiváhou *Meziparlamentního klubu demokratické pravice* a který zdůrazňoval pouze zprostředkující povahu tržní ekonomiky a význam „občanského“ charakteru hnutí. Blízko k jeho názorům měl i *Klub sociálních demokratů OF*, formálně ustavený 6. prosince (fakticky však existoval již od 1. května 1990), který ostatním členům Fóra vytýkal odklon napravo a chybějící sociální a ekologický program. Na přelomu let 1990 a 1991 tedy bylo již zcela zřejmé, že

v rámci OF existují tři různé skupiny – Meziparlamentní klub demokratické pravice, Liberální klub OF a Klub sociálních demokratů OF – jejichž pohled na povahu a vývoj Občanského fóra se liší, že liberálové a socialisté de facto tvoří jednotnou frontu proti pravici OF a že oporou současného vedení strany je pouze MKDP, který má také největší oporu v regionech.

Samotný proces dezintegrace Občanského fóra prakticky začal v polovině ledna 1991 a pokračoval velice rychle. Již zmíněný sněm, který se v Praze konal ve dnech 12. a 13. ledna, rozhodl o definitivní transformaci OF v politickou stranu (pro hlasovalo 126 ze 175 delegátů) s pevným individuálním členstvím (schváleno poměrem hlasů 73 ku 65). Kromě toho přijal principy vnitřní organizace OF¹⁹, které zaváděly vertikální strukturu s „přesným vymezením podřízenosti a závaznosti rozhodnutí pro nižší stupně a s přesným vymezením kontrolních a dalších zpětných vazeb“. Schválil také program²⁰, v němž „rozhodně odmítá marxistickou a leninskou ideologii, reformní komunismus, třetí cestu v ekonomice“. (*Respekt* 1991, č. 3: 2) S rozhodnutím proměnit OF ve stranu korespondovaly i změny v Radě, nejvyšším výkonném orgánu Fóra:²¹ došlo ke zvýšení počtu členů na sedmáct, avšak především bylo zavedeno paritní (3:3; další členové Rady byli – stejně jako dříve – voleni jakožto reprezentanti oblastí) zastoupení zvláštních zástupců MKDP i Liberálního klubu a bylo navrženo zavedení místo-předsednických funkcí (namísto dosavadních Představitelů). (*Inforum* 1991: č. 55) Rada byla pověřena, aby do příštího sněmu vypracovala konkrétní návrh, jak OF přeměnit ve stranu.

Přestože závěry sněmu byly formálně přijaty všemi skupinami uvnitř OF, začala se množit individuální vystoupení představitelů zejména Liberálního klubu a různých malých formací, které až dosud byly kolektivně příslušny k Občanskému fóru, jež proměnu OF více či méně ostře kritizovala. Charakteristickým znakem této kritiky pak byla stále sílící emocionalita, která bránila dalšímu racionálnímu jednání. Začalo se ukazovat, že konstruktivní spolupráce mezi různými proudy a skupinami v OF je díky tomuto trendu a sílící osobní animozitě jen stěží myslitelná. Objevily se i snahy organizovat svého druhu odpor zdola, samozřejmě zaměřený proti přeměně hnutí ve stranu. Projevem této snahy bylo založení Iniciativní skupiny za zachování hnutí OF, které bylo oznámeno 7. února 1991. Ustavení této skupiny lze do jisté míry považovat za reakci na zvyšující se nefunkčnost Rady OF, v níž se prohlubovaly rozpory mezi zástupci MKDP a Liberálního klubu. Daniel Kroupa, předseda MKDP, opět vystoupil s myšlenkou rozdělit OF na dvě formace, přičemž tentokrát doplnil, že by byly spojeny volným, koordinačním orgánem.²² Václav Klaus vzápětí oznámil, že rezignuje na snahu udržet jednotu Občanského fóra. V této situaci zasáhl prezident Havel, který na 10. únor 1991 svolal do Lán schůzku představitelů obou proudů.²³ Výsledkem schůzky byla tzv. lánská dohoda, jež definitivně rozhodla o rozdělení Občanského fóra. Tato dohoda v šesti bodech konstatovala, že (1.) předseda Klaus navrhne, aby si vznikající politická strana přestala nárokovat název OF; (2.) Liberální klub zachová svou volnou organizační skladbu hnutí, rovněž bez označení OF; (3.) oba politické proudy budou úzce spolupracovat podle demokratických zásad v zájmu plnění politického programu, s nímž OF vyhrálo volby, pod hlavičkou OF; (4.) OF jako celek bude dále usilovat o spolupráci s jinými politickými stranami a hnutími; (5.) společný koordinační výbor bude vytvořen paritně z obou proudů a bude mít právní subjektivitu; (6.) tato změna skladby OF nesmí v žádném případě ohrozit práci zastupitelských sborů na všech stupních. Dva dny poté, tedy 12. února 1991, se k projednání této dohody sešla Rada OF, jež rozhodla, aby byl na 23. únor svolán mimořádný sněm OF. Její usnesení konstatovalo, že „toto řešení předpokládá vznik dvou politických subjektů, [jež] se ustaví na základě vlastních

stanov a politických programů“. Přiznávalo existenci dvou skupin, z nichž jednou je „politické seskupení, které se bude transformovat v politickou stranu na bázi výchozího programu a zásadách organizační struktury přijatých na minulém sněmu OF, druhou je politické seskupení kolem Liberálního klubu, stoupenců volnější organizační struktury politického hnutí a odlišného programu.“²⁴

Lánská dohoda a rozhodnutí Rady OF vyvolaly na straně těch, kdo s tímto postupem nesouhlasili, poslední odpor; Iniciativní skupina za zachování hnutí OF ve stejný den, kdy jednala Rada, uveřejnila tzv. Černošickou výzvu, v níž obviňovali předsedu Klause, že odmítl s účastí jejích zástupců na jednání v Lánech, a vyzývali k podpisové akci za zachování OF jako hnutí. Jej úsilí však bylo marné; poměr mezi počtem stoupenců strany a hnutí se již nadobro vychýlil v neprospěch Liberálního klubu a v době rozpadu OF dosáhl úrovně 3:1 pro stranu Václava Klause. (Krejčí 1994: 218)

Poslední sněm Občanského fóra z 23. února 1991 – slovy V. Klause „rozlučkový“ – vše, co bylo již dohodnuto, v poměrně rezignovaném ovzduší odsouhlasil; podle dikce nových stanov, jež byly vytvořeny speciálně pro tento účel, se z OF stalo hnutí složené ze dvou jinak samostatných subjektů – Občanské demokratické strany a Občanského hnutí – a zastřešené koordinačním výborem, v němž obě strany budou mít paritní zastoupení.²⁵ Značka OF tak zůstala vyhrazena jen pro tento orgán a pro poslanecké kluby v zastupitelských sborech. (*Respekt* 1991, č. 9: 2)

4. Kým bylo Občanské fórum?

Rozebereme-li si podrobně právě popsané dění uvnitř Občanského fóra, zřetelně se ukáže jeho dvojaký charakter. Na jedné straně zde máme personální obsazení české i federální vlády, v němž výraznou převahu měli stoupenci OF jakožto hnutí, kteří posléze zformovali Liberální klub; na druhé straně je však tento fakt vyvažován silným zastoupením stoupenců pravice mezi poslanci OF a především mezi členy Fóra v regionech. Tato dichotomie je pro pochopení role OF velmi podstatná, neboť vysvětluje stav, který v řadě případů při hodnocení role a významu Občanského fóra přetrvává i dnes – tj. tendence k tvrzení, jež OF prezentují jako v podstatě spíše levicově orientovanou formaci, respektive alespoň jako subjekt zřetelně odlišný od pozdějších stran tzv. občanské pravice. Pro formování pravice v České republice však bylo především důležité, že již před parlamentními volbami 1990 a hlavně od sklonku léta toho roku se v Občanském fóru konstituovala silná skupina, jež svým programem, představami o činnosti a podobě politického subjektu a především svým ideovým zázeminím zcela nepochybně patřila na pravou část stranicko-politického spektra. OF tedy ve shodě s výše řečeným musíme chápat jako zárodek pravicově založené stranické orientace v České republice po roce 1989.

Jestliže nelze pochybovat o tom, že Občanské fórum bylo významným zárodkem a prostředkovatelem současné české pravice, musíme se ptát, zda podobným vývojem – tj. posunem k pravici – prošli i jeho voliči. Z údajů, které jsou k dispozici, vyplývá, že v principu ano; ovšem i v tomto případě šlo o přesun pozvolný. V době těsně před zlomovým sněmem z ledna 1991 se k pravici, respektive k pravicové orientaci OF přikláněla necelá polovina jeho voličů. (*Respekt* 1991, č. 2: 5) V parlamentních volbách 1992 pro strany pravice hlasovalo 68 % bývalých voličů Občanského fóra (jestliže počítáme hlasy odevzdané pro ODS,

Křesťanskodemokratickou stranu, ODA a Klub angažovaných nestraníků), respektive dokonce 76% (pokud bychom, což je s jistými výhradami metodologicky přípustné, zahrnuli i hlasy pro Sdružení pro republiku – Republikánskou stranu Československa, Stranu československých podnikatelů, živnostníků a rolníků a Křesťanskou a demokratickou unii – Československou stranu lidovou).²⁶

Působení Občanského fóra mělo bez jakýchkoli pochyb naprosto zásadní význam pro vývoj celého českého stranického systému. Jeho vznik umožnil nejen postupný přechod od éry jedné strany k demokratickému politickému systému založenému na svobodné soutěži politických stran, ale také vytvoření samotného stranického systému. V první řadě nelze pominout skutečnost, že právě uvnitř OF se postupně konstituovaly, respektive profilovaly hlavní strany tzv. občanské pravice – tedy ODS a ODA – a že v tomto smyslu je Občanské fórum nutno chápat jako hlavní zdroj pravicově orientovaného politického stranictví v České republice. Kromě své konstitutivní role ve vztahu k politickým stranám pravice však mělo OF značný význam pro stranické spektrum jako celek, a to jak tím, že zpočátku absorbovalo též řadu trendů levicové inklinace, aby je posléze začalo odmítat a ovlivnilo tak nemalou měrou i vývoj v levé části stranického spektra, tak i tím, že svou ideovou i faktickou šíří v průběhu roku 1990 částečně blokovalo přirozenou a nutnou diverzifikaci stranické afiliace a v jistém smyslu tak zpožďovalo ustavení stranického systému ve standardní podobě. Jinými slovy řečeno lze též konstatovat, že Občanské fórum svou povahou, vnitřním vývojem i rozpadem v podstatě rozhodlo o tom, jaký bude obecný rámec interakcí mezi stranami působícími v českém stranickém systému, přičemž toto konstatování je prokazatelně platné pro první polovinu devadesátých let dvacátého století a jako nástin základních předpokladů obecného fungování systému také pro léta následující.

Poznámky:

1. Stalo se tak 19. listopadu 1989.
2. Právně byla existence OF ukotvena až 23. ledna 1990, kdy byl Federálním shromážděním schválen zákon 15/1990 Sb. „O politických stranách“: tento zákon v paragrafu 9, odstavci 1 konstatoval, že „za politické strany již vzniklé se považují Československá strana lidová, Československá strana socialistická ... Komunistická strana Československa Občanské fórum a ... jsou politickými hnutími podle tohoto zákona.“ Vynechávky v textu odkazují na stávající subjekty slovenské.
3. Proti byli například Daniel Kroupa a Pavel Bratinka, hlavní osobnosti ODA, která se navzdory faktu, že byla založena 17. prosince 1989, v počáteční fázi své existence koncentrovala na utváření politiky Občanského fóra.
4. Nezanedbatelný problém zde představovala i otázka legitimacy rozhodnutí OF, kdy díky stávající volné organizaci nebylo jasné, kdo za koho mluví a je-li ke svému vystupování oprávněn náležitou podporou mezi „členy“ Fóra; tento problém byl obzvláště palčivý, pokud šlo o volby zástupců místních fór do orgánů na např. krajské úrovni (vzhledem k volnému členství byla taková volba snadno ovlivnitelná). Srov. také *Jak dál, OF?*, Respekt 34/1990, s. 2.
5. *Stanovy OF*, Praha, 17. března 1990, čl. 2, odst. 1.
6. OF postavilo celkem 579 kandidátů, z toho 488 bylo bez politické příslušnosti; ostatních jedenadevadesát kandidátů patřilo ke stranám kandidujícím v rámci Občanského fóra – viz *Kandidát Občanského fóra*, Praha 1990, s. 127–128. Zvoleni byli dohromady 244 kandidáti OF (118 do FS, 126 do ČNR).

7. Zaváděl sice registraci členů, ovšem pouze formou evidence – „občané ... se nechávají evidovat v místním Občanském fóru ... způsob přijetí a vynětí z evidence si občané dohodnou ... podle místních podmínek“ (*Organizace a struktura OF*, čl. 1, odst. 1.1). Ponechal také OF formu hnutí.
8. Členové ODA, která až do rozpadu OF působila v jejich rámci, patřili k neaktivnějším členům Fóra a nejdůležitějším zastáncům jeho jasné politické profilace. Ivan Mašek a Jaromír Žegklitz, zakládající členové ODA, o ní uvádějí, že „strana je od svého vzniku integrální součástí Občanského fóra ... Tato aktivita se projevila i při přípravě předvolebního programu OF, kde např. ekonomické pasáže jsou z převážné části výsledkem práce ODA.“ (viz Zpravodaj, vnitrostraničný časopis ODA, 1–2/1995, „ODA – co je, odkud přichází a kam jde?“, s. 5). Sám Daniel Kroupa byl členem štábu OF a předsedou jeho programové komise.
9. D. Kroupa o jeho vzniku oficiálně informoval vedení OF na jednání Politického klubu 10. října 1990.
10. Srov. Kunc, Jiří. 1996. „Stranické systémy v re/konstruční II.“, *Politologická revue* 2, č. 2, str. 22.
11. Srov. „Ministr. Předseda. Ministerský předseda“, Respekt 32/1990, s. 2.
12. Jeho členy byli Battěk, Burešová, Dienstbier, Jičínský, Moldán, Pithart, Rychetský, Sokol, Uhde, Valeš, Vavroušek a Žák, svou další politickou činnost spojili se stranami občanské pravice pouze dva – Milan Uhde a Bedřich Moldán. Je ovšem třeba dodat, že jeho členem se z titulu své nové funkce samozřejmě stal i V. Klaus; kromě výše jmenovaných jakožto zástupci prezidenta v kolegiu alterovali Jiří Křížan s Michaelem Žantovským. Jeho členy byli také čtyři „Představitelé“ OF (v té době Dagmar Havlová, Petr Kučera, Martin Palouš a V. Sedláček, zvolení na Sněmu 15. září 1990), kteří do doby ustavení funkce předsedy vlastně byli jakýmsi kolektivním předsednictvem Fóra.
13. Tuto skutečnost vystihují i některé další okolnosti volby předsedy OF: dosavadní vedení Fóra počítalo se zvolením svého kandidáta, jímž byl M. Palouš, a vůbec nepředpokládalo, že by mohly nastat komplikace; s regiony tedy komunikovalo vlastně jen úředně. Oproti tomu V. Klaus budoval svou podporu přímými kontakty s jejich zástupci a byl tedy o jejich názorech informován mnohem lépe.
14. „Já v OF žádné dvě síly nevidím. ... Vidím tam jednu vznikající sílu, totiž Meziparlamentní klub demokratické pravice, k níž se v posledních dnech přidávají některá OF měst, okresů, obcí. A proti ní žádné druhé Fórum zatím nevidím. Za OF se stále vydávají lidé, kteří v podstatě v OF už dávno nejsou.“ Viz *Rozchod s minulostí*, Respekt 38/1990, s. 6–7. V témtě rozhovoru také výslovně řekl, že „v budoucnosti se [OF] přemění ve stranu volného, volebního typu.“ Je ovšem zajímavé, že již na jednání v Olomouci 8. a 9. 12. (viz dále) tuto myšlenku opustil a tvrdil, že se nedomnívá, že „by v současné době ... stačila ... strana volebního typu“ a že pro toto období „potřebujeme pevnější strukturu s funkcionářským aktivem ...“. Viz *Inforum*, 52/1990.
15. Fórum v nich získalo 35,57% hlasů a 31,72% mandátů.
16. Pomineme-li specifiku komunálních voleb a jejich odlišnost od voleb konaných na celostátní úrovni, lze říci, že ty hlasy, které OF ztratilo, šly ze značné části ve prospěch nezávislých kandidátů, přičemž řada z nich s OF sympatizovala.
17. Srov. *Budujeme stranu*, Respekt 40/1990, s. 2.
18. Liberální klub OF byl tvořen poslanci obou zákonodárných těles; dohromady měl 57 členů, mezi nimiž byli například Pithart, Dienstbier (předseda), Vavroušek, Zeman, Burešová, Tomáš Sokol či Petr Miller.
19. Jedná se o dokument s názvem *Principy organizační struktury OF*. Třebaže nešlo o nové stanovy, bylo jeho vytvoření významným pokusem o překlenutí názorových rozdílů ve věci formálních aspektů vnitřního života OF a zároveň o etablování prvků posunujících OF blíže k politické straně, třebaže se zachováním široce koncipovaného charakteru. Podstatnou změnou například prošla instituce členství, které napříště mělo být pouze individuální a které mělo být spojeno s každoročně obnovovanou přeregistrací členů, dále se výslovně kladl důraz nejen na horizontální, ale také vertikální strukturu OF, a výrazným zjednodušením prošla také struktura orgánů OF. V praxi však již tyto změny vzhledem k rozpadu OF nemohly být uskutečněny.
20. Tímto dokumentem byl Východí politický program Občanského fóra. Tento program – přestože již nemohl být prakticky naplněn – ilustruje posun v povaze OF. V první řadě je poněkud obsažnější a současně strukturovanější, čímž se více podobá programům, které se v brzké budoucnosti

objevily u jiných stran, ale hlavní je změna obsahová. Jejím jednoznačně nejnápadnějším projevem je posun v ekonomické politice; tento rys, stejně jako odmítnutí marxistické a leninské ideologie, je mimochodem posléze přítomen také v dokumentech Občanské demokratické strany. Odlišností od volebního programu z roku 1990 lze ovšem najít mnohem více; z těch nejpodstatnějších – mimo již zmíněné sféry ekonomické – uveďme alespoň důraz na primární roli jednotlivce a rodiny ve společnosti a také odkaz na NATO jako významného aktéra řešení budoucích světových problémů.

21. Tyto změny byly odsouhlaseny již na zasedání Kolegia OF 10. ledna 1991.
22. Snahy předsedy MKDP v tomto směru byly natolik výrazné, že se rozdělení OF na dva subjekty mnohdy začalo označovat jako „Kroupův plán“. Viz „Jen ne boj o Lidový dům“, *Respekt* 7/1991, s. 2.
23. Z představitelů OF se schůzky účastnili Václav Klaus, Pavel Rychetský, Jan Sokol a Daniel Kroupa.
24. Závěry republikové rady OF ze 12. 2. 1991, viz *Inforum* 60/1991.
25. Členy tohoto výboru byli V. Klaus, M. Macek, P. Čermák, P. Hapala a O. Váca za ODS, P. Rychetský, M. Bursík, M. Mašatová (zástupkyně „Iniciativní skupiny za zachování hnutí OF“), J. Soukup a L. Kinšt za OH. Tento orgán však prakticky zůstal jen na papíře a byl zcela bezvýznamný.
26. Srov. schéma obsažené ve studii Volby 92 (souhrnná zpráva). 1993. Praha: IVVM. Údaje v ní obsažené vycházejí ze společného průzkumu IVVM a agentur INFAS a FACTUM.

Prameny a literatura:

Monografie a odborná periodika

- Dvořáková, Vladimíra, Gerloch, Aleš. 1996. *Krystalizace struktury politických stran v České republice po roce 1989*. Praha: Česká společnost pro politické vědy.
- Fiala, Petr, Mareš, Miroslav. 1997. „Konstituování systému politických stran v České republice (1989–1992).“ *Politologický časopis* 4, č. 1, 104–126.
- Fiala, Petr, Mareš, Miroslav, Pšeja, Pavel. 1998. „Vývoj politických stran a jejich systému po listopadu 1989.“ In: *Zpráva o vývoji české společnosti 1989–1998*. Ed. Jiří Večerník. Praha: Academia
- Fiala, Petr, Mareš, Miroslav, Pšeja, Pavel. 2000. „Český stranický systém po roce 1989.“ In: *Přehled politického stranictví na území českých zemí a Československa v letech 1861–1998*. Ed. Pavel Marek. Olomouc: FF University Palackého, 359–373.
- Fiala, Petr, Pšeja, Pavel. 1998. „Vývoj organizační struktury českých politických stran po listopadu 1989.“ *Politologický časopis* 5, č. 4, 419–430.
- Hlušičková, Růžena, Otáhal, Milan, 1993. *Čas Demokratické iniciativy 1987–1990*. České Budějovice: Nadace Demokratické iniciativy pro kulturu a politiku.
- Honajzer, Jiří. 1996. *Občanské fórum: Vznik, vývoj a rozpad*. Praha: Orbis.
- Krejčí, Oskar. 1994. *Knihy o volbách*. Praha: Victoria Publishing.
- Kunc, Jiří. 1996. „Stranické systémy v re/konstrukci II.“ *Politologická revue* 2, č. 2.
- Suk, Jiří. 1997. *Občanské fórum listopad–prosinec 1989. Díl 1, Události*. Praha: Doplněk.
- Suk, Jiří. 1998. *Občanské fórum listopad–prosinec 1989. Díl 2, Dokumenty*. Praha: Doplněk.

Časopisecké zdroje

- „Budujeme stranu“, 1990. *Respekt* 1, č. 40.
- „Čistý řez“, 1991. *Respekt* 2, č. 9.
- „Druhá revoluce?“, 1990. *Respekt* 1, č. 24.
- „Jak dál, OF?“, 1990. *Respekt* 1, č. 34.
- „Jen ne boj o Lidový dům“, 1991. *Respekt* 2, č. 7.
- „Ministr. Předseda. Ministerský předseda?“, 1990. *Respekt* 1, č. 32.
- „Rozchod s minulostí“, 1990. *Respekt* 1, č. 38.

„Strana bez rozkolu“, 1991. *Respekt* 2, č. 3.
„Strana pravého středu?“, 1991. *Respekt* 2, č. 2.

Prameny

Budování státu, 1990–1991.
Co chceme! Programové zásady Občanského fóra, Praha 1989
Forum, 1990–1991.
Informační servis č. 1, 20. listopadu 1989, Praha: KC OF.
Infórum, 1990–1991.
Kandidát Občanského fóra, Praha 1990.
Občanský deník, 1990–1991.
Organizace a struktura OF, místo vydání neuvedeno, nedatováno.
Principy organizační struktury OF, 1991. Infórum č. 1. Praha.
Provolání Občanského fóra o jeho ustavení a jeho požadavcích, 1989, Praha.
Přijmout odpovědnost za vlastní budoucnost – volební program 1990, Forum č. 7. Praha.
Stanovy OF, 6. 1. 1990, Infórum č. 8, příloha. Praha.
Stanovy OF, Praha, 17. 3. 1990.
Stanovy OF, 15. 9. 1990, Praha: Odborný institut RKC OF.
Vnitřní organizace Občanského fóra, 28. listopadu 1989, Praha.
Výchozí politický program Občanského fóra, 1991. Infórum č. 1. Praha.